

Esquipulas, nebo známým konceptem *nawalismu* v kontextu mayského spiritualismu.

Odkaz knihy, domnívám se, dalece přesahuje jak její teritoriální, tak paradigmatický rámeček. Knihu lze vnímat, a to snad nakonec především, jako kritické zamyšlení nad současným směřováním sociální a kulturní antropologie. Východiskem z „temné antropologie“, abych použil slova Sherry Ortnerové, by patrně mohla být, alespoň do jisté míry, právě autorem zdařile proponovaná existenciální a fenomenologická antropologie, která by snad mohla pomoci překonat vidění „antropologie jako filozofie bez lidí“, jak se poněkud ironicky nedávno vyjádřil jeden z kritiků současného většiny směřování disciplíny Martin Holbraad, na což sám autor knihy v jejím závěru upozorňuje.

Jsem přesvědčen, že Kapustova kniha, navzdory vynikajícímu teoretickému ukotvení, je nebo se stane tím, o co usilují Giovanni Da Col s Davidem Graeberem

v rozsáhlé předmluvě k prvnímu číslu časopisu HAU (2011), tedy pokusit se vyvést současnou sociální antropologii z této „temnoty“ výzvou k *návratu etnografické teorie* spočívající v **opětovném budování antropologie „zdola“**, k produkování etnograficky podložených a teoreticky inovativních pojednání s co nejširším geografickým a tematickým rozsahem. Jak jinak chápat autorova slova o „upřednostňování etnologie samé“ (s. 19), když ne jako implicitní ztotožnění se s touto výzvou. V optimálním případě bychom se pak mohli konečně dočkat toho, po čem v samotném závěru (s. 209) Kapusta volá, totiž toho, abychom jako antropologové učinili krok k dekolonizaci antropologického myšlení, v němž dosud převládá neomarxistický a poststrukturalistický přístup. Myslím, že se to Janu Kapustovi na stránkách jeho knihy podařilo více než přesvědčivě, a jsem zvědav, jestli tuto do jisté míry „hozenou rukavici“ v české antropologické obci někdo vyslyší.

Marek Halbich (Katedra sociokulturní antropologie, FHS UK, Praha)

**Tomáš Bubík – Atko Rimmel – David Václavík (eds.).
Freethought and Atheism in Central and Eastern Europe.
The Development of Secularity and Nonreligion. London
– New York: Routledge, 2020. 331 s.
ISBN 9781032173795**

O tom, že nenáboženská a ateistická společnost jsou pro moderní (evropskou)

společnost stejně důležité, ne-li dokonce důležitější než religiozita,

se už diskutuje víc než padesát let. Dodnes ovšem nemáme šířeji sdílené metodologické nástroje na jejich uchopení, proto je každý příspěvek k jejich studiu více než vítaným. Země střední a východní Evropy reprezentující velmi rozdílné podoby i míru nenáboženství a nadto disponující unikátní zkušeností se státem vynucovaným ateismem jsou přitom skvělým terénem, pro jehož ohledání sestavil docent Palackého univerzity Tomáš Bubík široký mezinárodní tým.

Nepodařilo se sice získat případové studie všech postkomunistických zemí střední a východní Evropy (obzvláště citelná je absence bývalé NDR a to, že někdejší Jugoslávii reprezentuje jenom Chorvatsko), nicméně dvanáct teritoriálních studií je velmi slušný počet. Spíše překvapující je ovšem složení jejich autorů – jenom čtyři studie přitom mají jediného autora, celkem se na knize podílelo 24 autorů –, mezi nimiž figurují jak mezinárodně zvučná jména, tak (častěji) badatelé v této oblasti spíše neznámí. To by nemuselo být na škodu, čekal jsem „čerstvý vítr“ do středovýchodoevropských náboženských studií, dočkal se jej nicméně jenom částečně. Snad i proto, že většina autorů má spíše společenskovědní zázemí a v oblasti kulturních dějin poněkud tápe, jiní naopak zdůrazňují minuciózní faktografii a „pro stromy nevidí les“. Úplně samostatný je pak případ maďarských autorů Margit Baloghové (zástupkyně ředitele Výzkumného centra pro humanitní vědy Maďarské

akademie věd) a Andráse Fejérdyho (člena vedení Historického ústavu podřízeného tomuto centru), kteří tvrdí, že pozdní Uherské království v letech 1895–1918 „vykazovalo míru tolerance v celé tehdejší Evropě téměř bezkonkurenční“ (s. 112) – jsem si jist, že slovenští katolíci i evangelíci, stejně jako rumunští pravoslavní by to viděli značně jinak! –, takže pak už příliš nepřekvapí „bezpředsudečně“ hodnocení Orbánova Maďarska jako pluralitní demokracie (s. 126n.).

Pomineme-li podobné excesy, které editoři přeci jen měli usměrnit, jako závažný nedostatek se mi v případě některých studií jeví vztah k dosavadnímu bádání. Autoři české kapitoly vůbec necitují nejdůležitější práci k tématu od skupiny brněnských historiků (S. Balík – L. Fasora – J. Hanuš – M. Vlha: Český antiklerikalismus. Zdroje, témata a podoba českého antiklerikalismu v letech 1848–1938, Praha 2015), v případě Maďarska podobně chybí díla Andráse Máté-Tótha a v případě Polska práce Ireny Borowikové (naopak právem citované v několika jiných národních studiích), pro celý region pak komparativní náboženskohistorické přehledy Sabriny P. Rametové a z velké míry i studie sociologa Detlefa Pollacka či historika Martina Schulze Wessela, v knize odkazované jen zcela okrajově. Pominout (mnohé) dosud nejdůležitější autory bez rozumného vysvětlení ovšem nejde – a nemělo by k tomu docházet ani v případě,

kdy by takové zdůvodnění bylo alespoň implicitně k dispozici.

I když se jednotlivé kapitoly liší mírou generalizace i způsobem výkladu, editoři zjevně určili jejich základní strukturu, proto čtenář dostává dost srovnatelné informace: o náboženské situaci a prvních projevech antiklerikalismu, volného myšlenství i ateismu v jednotlivých současných zemích před polovinou 20. století (byť někteří autoři cítili potřebu začít už v raném novověku), pak o situaci v období komunistické vlády (kdy je zjevné, že některé kampaně byly vyhlášovány centrálně, ovšem při jejich uplatňování docházelo k rozdílnům i uvnitř SSSR) a následně pro čtvrtstoletí po jejím pádu. Jednotlivé národní studie v mnoha ohledech prezentují „stejný příběh“, nanejvýš s určitým časovým odstupem – od intelektuálního zájmu několika marginálů přes vynucovaný „vědecký ateismus“ až po větší či menší návrat náboženství –, ale tomu se nelze vyhnout a rezignovat na tuto míru podrobnosti by bylo nesmyslné. Jen tak je možné zohlednit to, že v některých zemích hráli při zrodu volného myšlenství větší roli intelektuálové a jinde šlechta, někde jednotlivci a jinde organizované skupiny, nebo pro pozdější období porozumět míře lokální úspěšnosti „shora“ imputované marxisticko-leninské doktríny.

Srovnání jednotlivých zemí jasně ukazuje, že propagace ateismu byla úspěšnější tam, kde se mohla opřít o širší již předkomunistické

zázemí, a co víc, zejména tam, kde došlo k propojení antiklerikalismu s moderní národní ideologií (české země, Estonsko, Lotyšsko). Ve většině ostatních sledovaných zemí naopak trvalo, ne-li dokonce posilovalo propojení národních a konfesních identit, s čímž komunistické režimy marně bojovaly, pokud toho ovšem alespoň v některých obdobích samy nevyužily (Rumunsko, Rusko). Pád komunistických režimů zákonitě všude vedl k odstranění dosavadních omezení náboženského života – jakkoli velmi rozdílně uplatňovaných – a k určitému náboženskému oživení, které se ovšem v zemích prvního typu ukázalo jako krátkodeché, zatímco téměř všude jinde postupně sílí. A to nezávisle na tom, jde-li o pokračování komunistického náboženského nacionalismu, nebo častěji o podporu těch církví a skupin, které byly komunistickými režimy restringovány. Kniha, která si vytkla za cíl průzkum dosud málo probádané nereligiozity a ateismu, tak nechtěně končí svědectvím, že velká část druhdy „státněateistického“ regionu i třicet let po pádu komunistických režimů zažívá spíše rozkvet nové „národní a státní“ religiozity, protože pro vládnoucí elity i představitele privilegovaných církví je vzájemná spolupráce více než výhodná. Objevují se ovšem i limity, kdy příliš zjevné zneužívání těchto vazeb dokáže mobilizovat občanskou společnost (Polsko).

To jsou důležité komparativní závěry, v závěru recenzované knihy však jen shrnuté, bez další analý-

zy. Myslím, že je to škoda. Editoři si místo toho postěžovali, že jednotliví autoři nerespektovali jejich pokyny a svými příspěvky nenaplnovali tezi, že „v moderních pluralistických společnostech bychom měli studovat nenáboženství jako ideologicky nezávislý a soběstačný fenomén“ (s. 312), nikoli jen jako komplement k různým náboženským tradicím/mocenským strukturám. Potíž je v tom, že nic takového ve většině zemí střední a východní Evropy dnes neplatí, a i tam, kde počet nevěřících dávno překročil počet věřících – jako třeba v České republice –, náboženství a církve (možná spíš to, co je jim připisováno) hrají důležitou úlohu negativního identifikátoru.

Kniha se nevyhnula několika nešťastným formálním lapsům, počínaje už tím, že hned zkraje a „na očích“ umístěné biografické medailony příspěvatelů nerespektují abecední, ani žádný jiný pořádek (s. vii–xiii), až po nejednotnou nebo problematickou terminologii.

Editoři zjevně rozumně rezignovali na jednoznačné vymezení základních pojmů, nicméně jenom pozorný čtenář pochopí, že *Austrian-Hungarian*, *Austro-Hungarian* a *Hungarian-Austrian* je pořád ta samá monarchie ve stejné době. Co je horšího, termín *Evangelical* v současné angličtině jednoznačně znamená evangelikální, nikoli evangelický (zde by bylo třeba použít *Protestant*), čímž se text na mnoha místech stává pro čtenáře mimo středoevropský kulturní okruh velmi zavádějícím. Obdobně nevhodně užitý termín *Greek Catholic* (namísto *Eastern[-rite] Catholic* nebo *Uniate*) sice nejspíš nepovede k chybnému významu, nemusí však být srozumitelný.

Volné myšlení a ateismus ve střední a východní Evropě je průkopnickou, široce pojatou a faktograficky bohatou knihou. Nelze se proto tak úplně divit, že není dokonalá. Chápeme-li ji však jako vstup do terénu a pozvání k širším vzájemným diskusím, jde jistě o krok správným směrem.

Ždeněk R. Nešpor (Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha)

Jaroslav Horáček – Ivana Rozkovcová. Podještědský lidový oděv v proměnách času. Publikace k 50. výročí souboru Horačky. Český Dub: Folklorní soubor Horačky, z. s., 2022. 618 s. ISBN 978-80-270-6454-0

V posledním desetiletí jsme svědky zvýšeného zájmu o lidový oděv, a to nejen mezi odbornými pracov-

níky muzeí, ale též mezi nadšenci z řad členů folklorních souborů. Výsledkem jejich snažení bývají často